

גורל ובחירה בסיפור נישואיה של בת שלמה המלך

סיפור נישואיה של בת שלמה המלך במדרש תנחומא (באבער)¹

...ומעשה בשלמה המלך, שהייתה לו בת יפפיה, אין כמותה בכל ארץ ישראל. הביט במזלות, מי בן זוגה ומי ישאנה, וראה, שהוא עני אחד, ואין בישראל עני כמותו.
מה עשה?

בנה מגדל גבוה בים, והיה (צ"ל והים) – מסביבו בכל עברים מסביב: לקח בתו וְשָׁם אותה באותו מגדל הגבוה, וְשָׁם עמה שבעים סריסים מזקני ישראל. ובמגדל (=ובמגדל) לא עשה פתח, (כדי) שלא יכנס (=ייכנס) אדם בו, ושם בו צידה הרבה. אמר: אראה פועל השם ומעשהו.
לימים היה אותו עני, שהוא בן זוגה, והיה יוצא בדרך בלילה. היה ערום ויחף רעב וצמא, ולא היה לו במה ישכב. ראה נבלת שור מושלכת בשדה, נכנס בה בין הצלעות (=צלעות) הנבלה – להפיג צינתו. היה ישן, (ואז) בא עוף גדול ונטל אותה הנבלה ונשאה על גג אותו מגדל על חדר הבחורה, ושם היה אוכל העוף את בשר הנבלה, וישב שם על הגג. כשהאיר השחר, יצתה הבחורה מחדרה ללכת הגגה – כמשפטה בכל יום, וראתה אותו בחור.
אמרה לו: מי אתה ומי הביאך הנה?

תאריכים: מדרש אגדה, פרשנות ספרותית, ביאליק.

מילות מפתח: גורל, בחירה, התלכדות, "הכל צפוי והרשות נתונה", "ברוך הנותן לאיש", "שלושה המה נפלאו ממני", "מושיב יחידים ביתה, מוציא אסירים בפוֹשְׁרוֹת".

1. באבער ש' (תרמ"ה), מבוא לתנחומא הקדום, כתב-יד ג', סעיף מ"ב, עמ' 136. ראה גם שמיר זיוה (1991), **מה זאת אהבה?** דביר, ת"א, עמ' 143-144. ביאליק ורבניצקי (תשל"ג), **ספר האגדה**. דביר, ת"א, תש"ך, עמ' תפ"ב-תפ"ג. ראה גם שקד גרשון (תשל"ד), **ביאליק, יצירתו לסוגיה בראי הביקורת, אנתולוגיה**, בעריכת גרשון שקד, מוסד ביאליק, ירושלים, עמ' 368.

אמר לה: יהודי אני, מבני עכו אני. אמנם עוף הביאני הנה.

מה עשתה?

לקחתו והביאתו בחדרה, והלבישוהו והרחיצוהו וסכתו, ונתיפה מאד, עד שאין כמותו בכל גבול ישראל.

ואהבתו הבחורה בלבה ובנפשה, ונפשה קשורה בנפשו. והיה הבחור חריף ומפולפל וממולח וסופר (=תלמיד חכם).

יום אחד אמרה לו: רוצה אתה לקדשני?

אמר לה: ומי יתן!

מה עשה?

הקיז דם וכתב לה כתובה ומוהר מדמו, וקידשה ואמר: עד ה' היום, ועדים מיכאל וגבריאל.

בא עליה כדרך כל אדם, ונתעברה ממנו. כשראו אותה הזקנים מעוברת, אמרו לה: כמדומה לנו, שאת מעוברת.

אמרה להם: הן!

אמרו לה: וממי נתעברת?

אמרה להם: מה לכם לדעת!?

נפלו פני הזקנים, שהיו מתייראין משלמה המלך, פן ישום עליהם עלילות דברים, ושלחו אליו לבוא לדבר אליהם.

נכנס שלמה בספינה ובא אליהם, ואמרו לו:

"אדונינו המלך! כך הדבר ואל ישום אדונינו בעבדיו עוון!"

כששמע, קרא לבתו ושאל לה על הדבר.

אמרה לו: בחור אחד הביא לי הקב"ה, יפה וטוב, תלמודי וסופר; וקדשני,

קראה לבחור, ובא לפני המלך והראה לו הכתובה שעשה לבתו.

ושאל לו המלך על אביו ועל אמו ועל משפחתו ומאיזה עיר הוא, והבין מתוך דבריו, שהוא אותו

(אדם), שראה במזל, ושמח שמחה גדולה ואמר: "ברוך המקום, שנותן (אשה) לאיש.

וזוהו: מושיב יחידים ביתה, מוציא אסירים בכושרות (ו)כו' (תהלים ס"ח, ז)...

א. מבוא

במאמר זה אדון בדרך ההשתלבות של הגורל והבחירה בסיפור המדרשי על בתו של שלמה המלך, המסופר במבוא תנחומא הקדום. בתחילה אבחן את הסיפור על-פי מהלך העלילה הסיפורית, ולאחר מכן אציע אפשרות נוספת להתבוננות בסיפור המדרשי, (שהמדרש מציע אותה בסמוי) – מזווית ראייתו (האפשרית) של שלמה המלך – בעקבות המשפט הישיר היחיד, שנאמר על ידו בפומבי בסיפא של הסיפור: "ברוך המקום, שנותן (אשה) לאיש".

הקריאות השונות במאמר ייבחנו מתוך עיון בסוגיה סמויה, המצויה בבסיס הסיפור, שדנה במתח דיאלקטי בין גורל, שנגזר על אדם להינשא לאדם מסוים, ובין בחירה של בן הזוג מרצון ומאהבה, ובדרך התלכדותם של קטבים מנוגדים אלה ועלייתם בקנה אחד.

כמו-כן, ייבחן שיח אפשרי, שמתנהל בין נוסחים מסוימים של אגדת שלושה וארבעה של ביאליק לבין הסיפור המדרשי – תוך כדי התייחסות לשאלת הגורל והבחירה ולהדגשים שונים, הבאים לידי ביטוי בסיפור המדרשי ובנוסח של ביאליק: למשל, התייחסות לפסוק, שהמדרש נקשר אליו ומופיע בסיפא של הסיפור המדרשי, והתייחסות לפסוק אחר, שביאליק משער, שהמדרש קשור אליו.

כמו-כן אדון בהבדלים במגמות השונות של הסיפור המדרשי ושל שתי גירסאות של "אגדת שלושה וארבעה" מאת ביאליק.

המאמר יעסוק, למעשה, בעמדות אפשריות של שלמה המלך ביחס לחתנה העני, המיועד של בתו, וישאל: מיהו הגיבור הראשי בסיפור מדרשי זה – מתוך התייחסות לשאלת הגורל והבחירה.

סיפור מדרשי זה על בתו היפיפייה של שלמה המלך, שנגזר עליה להתחתן עם בחור עני, הוא נוסח קדום יחיד, המופיע במקורות מדרשיים.

במכתבו ליעקב נאכט מספר ביאליק, שהוא לא מצא נוסח נוסף לסיפור זה (אגרות ביאליק ה', עמ' רי"ב-רי"ג).

לכן אין אפשרות לבחון נוסח זה – בהשוואה למקורות מדרשיים נוספים, וראוי לעיין בו כבסיפור, שעומד בפני עצמו.

זיוה שמיר עסקה בסיפור זה במסגרת עיון יסודי בנוסחים מגוונים של אגדות שלושה וארבעה, שכתב ביאליק על סמך הסיפור המדרשי מתנחומא.

דן מירון² בחן גם הוא מספר נוסחים של אגדת שלושה וארבעה בהקשר הסיפור המדרשי. לבנר כתב סיפור על-פי המקור המדרשי בתנחומא, שנקרא "אין חכמה ואין תבונה, ואין עצה- לנגד ה'" (משלי כ"א, ל')³.

ברדיצ'בסקי מתייחס אף הוא לסיפור המדרשי באמצעות סיפור, שכתב על בסיס המדרש בקובץ: "צפונות ואגדות"⁴.

ראוי לציין, שנוסחים סיפוריים, שנכתבים בעקבות סיפור מדרשי, מנהלים שיח עם הסיפור, דנים בו, מפרשים אותו בדרך כלשהי, משלימים בו פערים, ובמידה רבה ניתן לראות בהם מעין ביקורת ספרותית. ניתן ללמוד על גישתו של הסופר למדרש – על-פי הדרך, שעיצב בה את הנוסחים הסיפוריים – בהשוואה לטקסט המדרשי.

המאמר יעסוק בעיקר בקריאה צמודה (close reading) בסיפור ובהשוואה של נקודות מסוימות בסיפור המדרשי לנוסחים של אגדת שלושה וארבעה: נוסח ראשון – בגרסה הבלתי מצונזרת (כפי שהועתקה במהדורת תרפ"ג של ביאליק), והש' שמיר 1991 (עמ' 151-156), ובגרסה נוספת, המופיעה ב"כל כתבי ביאליק" נוסח 1 עמ' שמה-שמוז.

במאמר זה אנסח שאלה לגבי הסיפור המדרשי, ואנסח להצביע על ההבדלים שבין מגמת סיפור זה לבין מגמת שני הנוסחים האמורים של ביאליק.

ב. עיון ראשון: העלילה במדרש, פערי מידע.

התבוננות במזלות, המגדל בלב הים, הנסיכה במגדל:

בתחילת הסיפור מסופר, שהמלך שלמה מביט במזלות – כדי לדעת, מי יהיה בן זוגה של בתו היפהפיה. כשמסתבר למלך, שהבחור המיועד לבתו הוא עני, שאין כמותו בכל הארץ, הוא בונה מגדל סגור ומסוגר בלב- ים שם בו את בתו, וְשָׁם שומרים במגדל – כדי שלא תתאפשר כניסה כלשהי למגדל.

2. מירון דן, (תש"ג), בתוך: **ביאליק יצירתו לסוגיה בראי הביקורת בעריכת גרשון שקד**, (ע' הערה 1) עמ' 373-399.

3. לבנר ישראל (1950), **כל אגדות ישראל**, אחיאסף-עבר, ירושלים עמ' 354-361.

4. ברדיצ'בסקי, מ"י (תשט"ז), **צפונות ואגדות**, ת"א, עמ' קי"ג-קי"ד.

הטקסט מקמץ בפרטים ואיננו מסביר, מדוע כל כך חשוב למלך לדעת מראש, מי חתנה המיועד של בתו, ומדוע נקט שלמה המלך צעד כל-כך דרמטי של התבוננות במזל.

כמו-כן הסיפור אינו נדרש לעיון בסוגיית השאלה במזלות, אף על-פי שידוע, שאין מזל לישראל, וכן אין הסבר מנומק בסיפור – לפעילותו הנמרצת של שלמה המלך: בניית מגדל מבודד ומבוצר בלב הים והשכנת בתו בתוכו. אף כי לגבי המגדל והנחת הבת בתוכו – שלמה המלך אומר (כנראה, לעצמו): "אראה פועל ה' ומעשהו" – לא נתפרש במדרש, אם יש בכך מעין מבחן או ניסיון לראות, כיצד יפעל הקב"ה!

כמו-כן, לא נאמר במפורש, אם יש בפעולה זו הד לרצון סמוי של המלך לדחות את רוע הגזרה או לעכבה.

ראוי לציין, שהביטויים: "שאין כמותה בכל ארץ ישראל", "ואין כמותו בכל ארץ ישראל" – משותפים לבת המלך ולבחור העני (לגביו מופיע הביטוי פעמיים הן ביחס לעונו והן ביחס לאופיו), ובכך יש רמז מוקדם לקשר אפשרי ביניהם.

הנער העני מגיע לראש המגדל:

בהמשך הסיפור אנו מתוודעים לנער העני, בן-מזלה של בת-המלך, שיוצא מביתו. אין אינפורמציה כלשהי לגבי סיבת היציאה מביתו, ולא נמסר לנו, לאן מועדות פניו. הטקסט מתאר את הנער ומספר, שהוא ערום, רעב וצמא ומחפש לו מקום מסתור ללינה בלילה.

הנער נכנס לנבלה של שור – כדי לנוח ולהתחמם, ועוף גדול נושא את נבלת השור לגג המגדל בלב הים, משום שהעוף רוצה לאכול בנחת מבשרה. הנער יוצא מנבלת השור ומתיישב על גג המגדל.

המפגש:

הנערה יוצאת כדרכה לגג, פוגשת בנער, ומתנהל ביניהם דו-שיח:

היא שואלת: "מי אתה, ומי הביאך הנה?"

הנער עונה לה על ראשון – ראשון, ועל אחרון – אחרון – בהתאם לסדר השאלות שלה: "יהודי אני, מבני עכו אני, אמנם עוף הביאני הנה".

הנערה מכניסה אותו לביתה, נותנת לו אוכל, מקלחת וביגוד, ומתפתחת אהבה ביניהם.

הנישואין:

הנערה פעילה ובעלת יזמה, והיא שואלת את הנער, אם הוא רוצה לקדשה. הוא מביע נכונות מידית ומאלתר במהירות וביצירתיות חתונה סוריאליסטית משהו: הנער מקיז דם מדמו (במקום דיו שלא הייתה בידו) וכותב לה כתובה ומוהר מדמו. ראוי לציין, שנכרתת כאן, למעשה, ברית דמים, כאשר העדים אינם עדי בשר ודם – כפי שמקובל, אלא הקב"ה ומלאכיו: מיכאל וגבריאל בכבודם ובעצמם הם העדים. זוהי חתונה מיוחדת, שהכתובה נכתבת בה בדם; אולי גם כדי לחפות על העובדה, שאין דמים (=כסף) לחתן להציע לבת המלך. בהתחשב בעדים המקודשים – מתקיימת בספור חתונה בדרגת קדושה גבוהה במיוחד. לאחר מכן בני הזוג מממשים את אהבתם.

הנערה בהריון:

הנערה נכנסת להריון, והזקנים, ששומרים את צעדיה, מבחינים בכך. היא מאשרת להם, שהיא בהריון, והם מזעיקים את המלך שלמה במהירות רבה.

תגובת המלך שלמה:

המלך מגיע במהירות, שומע מה ששומע, קורא לבתו וחוקר אותה. היא מספרת לו על הבחור, שהקב"ה שלח לה. המלך קורא לו ומברר את זהותו, ומבין, שזהו אותו בחור שראה במזל. המלך שמח שמחה גדולה ומברך: "ברוך המקום הנותן (אשה) לאיש".

על-פי ההקשר ועל-פי התייחסותו של ביאליק למדרש – יש להניח, שיש להוסיף את המילה "אישה" או לפני "לאיש" או לאחריו, דהיינו: הסיום צריך להיות "ברוך הנותן אישה – לאיש" או "ברוך הנותן לאיש – אישה". ואכן בספר האגדה-של ביאליק ורביצקי (עמ' תפ"ב-תפ"ג) מובא הסיפור המדרשי כלשונו, והמהדירים משלימים את הפער וכותבים את המילה 'אישה' בסוגריים.

גם באגדת שלושה וארבעה בנוסח הראשון בגרסה הבלתי-מצונזרת (כפי שהועתקה למהדורת תרפ"ג של ביאליק), וגם בנוסח אחד של אגדת שלושה וארבעה כותב ביאליק:

"ברוך אלוהים הנותן אישה לאיש".⁵

ג. עיון שני: בחינה מחודשת של הסיפור המדרשי – לאור מעשיו של המלך שלמה ותגובותיו.

המלך שלמה מופיע בתחילת הסיפור ובסופו.

אבחן תחילה את הרישא של המדרש, שעולה בו השאלה: מדוע המלך שלמה בונה מגדל סגור ומסוגר בלב ים וכולא את בתו בתוכו?

על-פי סיפורו של ביאליק "אגדת שלשה וארבעה"⁶, המבוסס על סיפור זה, שמפרשו בעקיפין ומשלים בו פערים, שאל המלך שלמה במזלות גם מתי תינשא בתו. כשניתנו לו התשובות, הוא כלא את בתו במגדל, עד שיעבור המועד, שבו היא עתידה לפגוש, על-פי המזל, את בן-זוגה.

לכאורה, לפי ההקשר ניכר ממעשה זה (לפי הגרסה של ביאליק, של לבנר⁷ וגם על-פי דבריה של זיוה שמיר)⁸, שהמלך שלמה איננו שבע רצון מן הזיווג, והוא מנסה לשנות את גזרת הגורל או לפחות לדחותה.

5. יש להוסיף ולציין, שבשני הנוסחים הנ"ל משנה ביאליק את כינוי שם ה' בברכת המלך שלמה ובמקום: "ברוך המקום הנותן (אישה) לאיש", הוא כותב "ברוך אלוהים הנותן אישה לאיש". הוא גם מוסיף על דברי שלמה המלך ואומר בשמו: "עתה ידעתי, כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה – לנגד ה'", והזקנים מוסיפים ואומרים: "מה יצא הדבר!".

בנוסח הראשון של ביאליק אומר המלך: "ברוך הנותן אישה לאיש", ואילו באגדת שלושה וארבעה בנוסח אחד (כפי שנתפרסם ב"כל כתבי ביאליק", דביר, תרצ"ה ותשכ"א), חל שינוי: המלך אומר: "עתה ידעתי, כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה- לנגד ה'", ואת המשפט "ברוך אלוהים הנותן אישה לאיש", הוא שם בפי הזקנים.

ראוי לציין, שבנוסח השני המייחס את הברכה "ברוך הנותן אישה לאיש" לזקנים (ולא לשלמה המלך), הוא הופך אותה לברכה כללית יותר על התממשות הגורל, ולא לברכה, שמסמנת שמחה אישית של שלמה המלך על התלכדות הגזירה עם בחירה מרצון ומאהבה.

בנוסחים נוספים כבר לא קיימת כל התייחסות למשפט הברכה הזה.

ביאליק מתעלם גם מהעובדה, המצויינת במדרש תנחומא, ששלמה המלך שמח שמחה גדולה, כשראה שבתו נישאה.

רק בנוסח אחד נאמר, שהוא שש עמה משוש.

למעשה, כל הנוסחים של ביאליק משמיטים את תיאור השמחה של שלמה. ובנוסף, כל הנוסחים של ביאליק מסתיימים בפסוק מספר משלי: "שלושה המה נפלאו ממני, וארבעה לא ידעתיים: דרך הנשר בשמים, דרך נחש עלי צור, דרך אניה בלב ים, ודרך גבר בעלמה (ל', יח-יט)".

6. ביאליק, **אגדת שלושה וארבעה נוסח ראשון בגרסתו הבלתי מצונזרת**. ראה שמיר 1991 עמ' 151-156. כל כתבי ח.נ ביאליק, **אגדת שלושה וארבעה**. נוסח אחד דביר, תל אביב, תשכ"א, עמ' שמה-שמז.

7. ראה הערה 3.

8. ע' הערה 1 עמ' 35.

לעומת זאת, הסיפור המדרשי איננו מציין במפורש את הסיבה לבניית המגדל, אף-על-פי שנאמר בו במפורש, ששלמה המלך מבקש לראות את פועל ה' ומעשהו.

למעשה, לפי המשך העלילה, נראה, ששלמה המלך דווקא אִפְּשֵׁר במעשיו את המפגש בין בתו והנער ואת הנישואין הללו, ונפל בפח. יש להניח, שבתנאים רגילים, לו בת המלך הייתה חיה חיים שגרתיים בארמון המלוכה בקרב בני משפחתה, קשה היה לדמיין פגישה אפשרית, שתגרום לנישואין בינה ובין הנער העני.

מטבע הדברים היו מתעוררים קשיים שונים:

א. קשה להניח, שלאותו בחור עני תהיה אשליה או פרטנזיה ללכת לשער ארמון המלך ולבקש את ידה של בת המלך או לשלוח שליחים לשם כך – כדי להציע לה נישואין.

ב. יש להניח, שאף אם היה הנער מנסה לבקש את ידה של בת המלך, היו מנסים לברר מיהו, מה ייחוסו ומהו מעמדו, ולא היו מאפשרים לו להיכנס לארמון ודוחים את מבוקשו על הסף.

ג. יש להניח, שאפילו היה מגיע לארמון, לא הייתה לו הופעה מכובדת די הצורך (עני שאין כמותו) – כדי להיכנס לארמון.

ד. בת המלך עצמה לא הייתה מוכנה לפגוש בחור פשוט ודל-אמצעים. מסתבר, שנסיכים ורוזנים ביקשו את ידה, והיא סירבה.

ה. ייתכן, שבת המלך הייתה כועסת ונפגעת, אילו היו מציעים לה בחור עני כל-כך, ובמיוחד – בתקופת המלכים, כשדירוג המעמדות היה חד-משמעי, ובני-מלכים התחתנו רק עם בנות-מלכים.

ו. לו היה הבחור מגיע לגג ארמון המלוכה, יש להניח, שהיו קוראים למשרתים לגרשו משם. אבל בנסיבות הקיימות, כאשר הנערה רחוקה ממשפחה ומבית אביה, והיא נמצאת בודדה במגדל בלב הים, היא כמהה לְחִבְרָה. דווקא בשל העובדה, ששלמה המלך הושיב את בתו בארמון מבודד, בלב-ים, ללא כניסות ויציאות, והיא הייתה בודדה, היה לה פנאי לחשוב. מאחר שנפשה הייתה כמהה לְחִבְרָה, היא הייתה מוכנה רגשית לבחור לה בן-זוג על-פי רגשותיה, ולא על-פי קריטריונים של מעמד, כסף וכו'. זווית-הראייה שלה עשויה להשתנות – בהיותה כלואה באותו מגדל של זהב. הנערה בְּשִׁלָּה לקשר, ובנוסף, במצב הנתון, כשהנערה כלואה במגדל, מתאפשר הנס, שהרי העוף מביא את הנער לגג המגדל, בדיוק לאותו מקום, שאליו יצאה הנערה לטייל בבדידותה ולהשקיף על מרחבי הים; היא עצמה צריכה לקבל

החלטה לגביו, והנה דווקא בנסיבות הללו מתאפשרת הפגישה הזאת ונושאת פרי. ואכן נראה, שהקשר בין הנערה עם הנער עולה יפה, והנער נושא חן וחסד לפניו.

נראה אפוא, שאכן המלך שלמה נפל בפח, והפגישה בין בת המלך והנער העני – התאפשרה דווקא בשל התנאים הללו (בניית המגדל המבודד בלב הים), ובת המלך נפגשה עם בן-גורלה דווקא במקום זה.

כמו-כן, קורה דבר חשוב נוסף:

הגורל, שבת המלך, היפה מכל, תינשא לבחור העני מכל, הפך בסיפור המדרשי גם לבחירה מרצון ומאהבה של בני הזוג – בכלל, ושל בת המלך – בפרט, שהרי היא שמחה להיות בחברת הנער, מתלהבת ממנו, מתאהבת בו, ואפילו יוזמת הצעת נישואין.

נמצאנו למדים, למעשה, מהי התכלית, שלשמה נבנה אותו מגדל מבודד, שהושמה בו בת המלך. ואכן, נראה, שהמגדל המבוצר נבנה בלב הים, והנערה הושמה בתוכו – לצורך המפגש הניסי בינה ובין הבחור וגם לצורך המפגש של הגורל עם הבחירה והאהבה.

על-פי פרשנות זו, דומה, שניתן לומר, שהמדרש מיטלטל בין מערכות קוטביות בינאריות של גורל ורצון או גורל ובחירה. דווקא במקום זה, נכרתה, למעשה, ברית בין בת-המלך לנער, ברית של גורל וברית של בחירה ואהבה.

שלמה המלך מופיע גם בסיום המדרש

נבחן את תגובתו של המלך שלמה, כפי שמופיעה בסיפא של המדרש.

לאחר שהמלך הוזעק על ידי השומרים, כשהבחינו שהנערה הרה, הוא מגיע לארמון, שואל את בתו על הדבר, והיא עונה לו, שהקב"ה זימן לה בחור אחד, טוב ויפה, תלמודי וסופר, והיא מספרת לאביה, שהנער קידש אותה.

המלך קרא לנער ושאל אותו על אביו ואמו. מתוך דברי הנער הבין המלך, שהוא אותו נער שראה בגורל, "שמח שמחה גדולה" ובירך "ברוך המקום שנותן (אישה) לאיש".

על כך נשאלות מספר שאלות על שלמה המלך:

א. מדוע שמח המלך שמחה גדולה, והרי קודם לכן כלא את בתו במגדל בלב-ים – בעקבות מה שראה במזלות – כדי למנוע את הקשר או, לפחות, לדחותו?

אפשר היה לכתוב, שהמלך שלמה גילה, שהבחור הוא אותו בחור שראה בגורל, ואז "בלע את הגלולה המרה" ואמר, שהוא ניסה הכל – כדי למנוע נישואין אלה, אך לא הצליח,

ולכן הוא משלים עם הנישואין הללו, או כפי שנאמר ב"אגדת שלושה וארבעה": "עתה ידעתי, כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה – לנגד ה'". אך לא כך הדברים בכתוב, שהרי מסופר, שהמלך שמח שמחה גדולה ונשאלת השאלה: לשמחה – מה זו עושה? מה מקום יש לשמחתו הגדולה של המלך?

ב. מדוע בחר המלך שלמה לכנות את ה' (בברכתו) דווקא בכינוי המקום: "ברוך המקום שנתן לאיש", ולא בחר בכינוי אחר מהכינויים הרבים של הקב"ה (ה', אלוקים, הבורא, צור ישראל...)?

ג. השאלה העיקרית היא – מדוע משנה שלמה המלך בברכתו את מגמת העלילה המדרשית, את סדרה ואפילו את הסדר של דברי בתו: בתו מספרת לו במפורש: "בחר אחד הביא לי הקב"ה, יפה וטוב, תלמודי וסופר, וקידשני". אם כן למה הוא מברך: "ברוך הנותן (אישה) לאיש"?

בתחילה אדון בשאלה השלישית, ואנסה להסבירה:

למעשה, במשך כל מהלך העלילה המדרשית מגיע הבחור אל הבחורה; הוא יוצא מעכו, עירו, ומגיע למגדל בלב הים אל הנערה. הוא יוצא מביתו, הוא נכנס לנבלת השור, העוף לוקח את נבלת השור ומניח אותה על הגג. הנערה מכניסה את הבחור לביתה. הנערה אפילו יוזמת את הצעת הנישואין, כלומר, הבחור מגיע אל הנערה.

מגמה זו מתחזקת גם כשבת המלך מפרשת את האירועים שאירעו, ואומרת במפורש לאביה: "בחר אחד הביא לי הקב"ה, יפה וטוב, תלמודי וסופר, וקידשני".

גם על-פי דברי הבת וגם על-פי מגמת המדרש, הביא הקב"ה את הבחור אל הנערה, כלומר: הבחור ניתן לנערה, הוא מובא אליה: "והאיש ניתן לאישה".

לכן, על-פי המגמה, המסתמנת ממהלך העלילה וסדרה, היה שלמה המלך צריך לברך: "ברוך המקום שנתן איש לאישה". אך שלמה המלך, החכם מכל אדם, משנה מגמה מפורשת זו ומברך: "ברוך המקום הנותן (אישה) לאיש", כלומר, על-פי דבריו, האישה ניתנת לאיש (ולא האיש – לאישה), והאיש הוא הגורם המקבל.

נשאלת אם כן השאלה: מדוע מצא שלמה המלך מקום לעשות שינוי זה בברכתו ולחרוג אפילו מהפרשנות המפורשת של בתו למקרה הנס שקרה?

אנסה לנסח תשובה אפשרית על השאלה השלישית, שתענה גם על שתי השאלות הקודמות.

לדעתי, שלמה המלך אכן שמע בתשומת-לב מה קרה, הוא הבין נכונה את השתלשלות העלילה ואת סדרה, ואיך הגיע הבחור אל הנערה, אך הוא מציע אפשרות לקריאה שונה של הסיפור.

שלמה המלך איננו מתעניין דווקא בסיפור החיצוני הגלוי ובמסע החיצוני, שמסביר, איך הגיע הנער אל המגדל.

שלמה המלך מצביע על סיפור נוסף שמצוי בטקסט ועל אפשרות נוספת לבחון את הסיפור הפנימי הסמוי:

השאלה, שנוגעת בעלילה החיצונית של הסיפור: כיצד הגיע הנער למגדל – איננה מעניינת אותו במיוחד; יותר מעסיקה אותו הבעיה, כיצד הגיעה בתו אל הבחור מבחינה נפשית ורגשית, ולכך הוא רומז בברכתו הנ"ל.

שלמה המלך נותן את דעתו למסע פנימי: בעיניו, הנערה היא הגיבורה הראשית והדמות החשובה בסיפור; הוא מתעניין בעיקר בעולמה הנפשי ובמצבה הרגשי, והוא רגיש לתהליך הנפשי והפסיכולוגי, שעבר על בתו. לכן חשוב לו, שהיא התאהבה בחתנה המיועד והגיעה אליו מבחינה רגשית.

לדידו, (כנראה), יש לשים את הדגש בעולמה הפנימי של בתו ובמוכנות הנפשית שלה לקראת הפגישה עם בן-גורלה.

על-פי הסיפור המדרשי, המלך הבין נכונה, מי הבחור, ומן הסתם, הבין היטב, שמשום שבודד את בתו מחברה כלשהי וניתק אותה מהארמון ומבני-משפחתה, הוא אפשר את הנכונות והמוכנות הנפשית שלה להינשא עם בן גורלה, ושהוא עצמו גרם לפגישה ביניהם. (אולי מתקיים כאן באשה מה שנאמר לגבי הגבר: "על כן תעזוב אשה את אביה ואת אמה ודבקה באישה").

שלמה המלך הבין, שבתו בשלה, חשקה בחברה – בכלל, ובנער – בפרט; הוא נוכח לדעת, שהנער הגיע אליה בזמן הנכון, למקום הנכון – לגג המגדל. ייתכן, שזו הסיבה לכך ששלמה המלך בחר לפנות לקב"ה בתפילת ההודיה שלו, דווקא בכינוי המקום, כי כאן המקום היה חשוב ביותר.

ואכן, שלמה המלך ראה, שבתו שמחה ושהייתה נכונה להתחתן וכן שהקשר בינה ובין בן-זוגה עלה יפה, והיא הרה. מדבריה ומשפת הגוף שלה הוא ראה, שהיא שמחה ומאושרת, ולכן שמח שמחה גדולה – הן מפני שלבה של בתו ניתן לאותו בחור, בן-מזלה, והן משום

שהגורל והבחירה מרצון התלכדו יחדיו לכלל זיווג מאהבת, בזמן הנכון ובמקום הנכון, על גג המגדל המבוצר.

נראה אפוא, שהסיפור הסמוי, שעולה מנוסח ברכתו של שלמה המלך, הוא סיפור על בתו ועל המסע הנפשי- הרגשי שעבר עליה. לכן, במשפט היחיד, ששלמה המלך אומר בסיפור, בנוכחות קהל, מודגשת העובדה החשובה, שבתו ניתנה לאיש, ולא רק שהאיש ניתן לאישה. לפיכך שמח המלך שלמה שמחה גדולה.

יתר על כן, נראה, ששלמה המלך שמח שמחה גדולה גם בשל העובדה, שהגורל, שנגזר על הנער והנערה להינשא, התממש באופן נעים וחיובי, כי גזרות עלולות להתממש גם באופן קשה ואכזרי:

לגבי יעקב אבינו – אומר ר' חיה בר אבא בשם ר' יוחנן: "ראוי היה יעקב אבינו לירד למצריים בשלשלאות של ברזל, אלא שזכותו גרמה לו..." (שבת פ"ט, ע"ב), דהיינו, כאשר נגזר גורל כלשהו על אדם, הוא יכול להתממש באופן נינוח או בצורה טרגית: שלמה המלך שמח שמחה גדולה, כאשר נוכח לדעת, שבמקרה זה התממש הגורל בשמחה וברוח טובה, ולא בכפייה.

נוסף על כך, ובשונה ממה שראינו זה עתה, מצביע שלמה המלך בברכתו על עניין נוסף:

בברכה זו הוא מצביע על כך שגם הבחור- חשוב, ושהוא ראוי לכך שבת המלך תינתן לו:

לפי דבריו, ראוי הנער, שהנסיכה היפהפיה תעבור מסע רוחני ורגשי – כדי להינתן לו, וכדי שהוא יזכה בה. נראה אפוא, ששלמה המלך רואה גם את הבחור כגיבור חשוב ביצירה. מכיוון שגם הוא היה צריך לשאת אישה (שלמה אינו רואה רק את בתו, שהייתה צריכה להינשא), שמח שלמה המלך ומברך על כך שהבחור זכה בבתו, ולכן אומר "ברוך המקום שנתן (אשה) לאיש" – ולכן הדגש הוא במלה "לאיש".

מהאמור לעיל נראה, שהסיפור מיטלטל בין מערכות שונות: בין הסיפור של הבחור ובין הסיפור של הבחורה, בין סיפור גלוי – לסיפור סמוי, בין בחור שניתן לנערה ובין נערה שניתנה לבחור, בין מערכות כפולות של גורל ובחירה מרצון ומאהבה:

הסיפור הגלוי – הוא סיפור של גזרת גורל, ואילו הסיפור הסמוי הוא סיפור של בחירה מרצון:

מחד גיסא, מסופר על גורל, וידוע, שהמדרש אומר לגבי נישואים: "ארבעים יום קודם יצירת הוולד בת-קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני".

מאידך גיסא, בקשר של נישואין מתקיים יסוד של בחירה מרצון, וכל אחד צריך לבחור את בן זוגו מרצון ומתוך אהבה. השילוב ביניהם קשה ומסובך: קשה לחבר בין הגורל לבחירה מרצון. זוהי דיאלקטיקה, שמצויה ביסוד כל קשר של בני זוג, וזוהי אחת הסיבות, שבגללן "קשה זיווגם כקריעת ים סוף"⁹. (אולי זו אחת הסיבות לכך שהדימוי בהיגד האמור – משווה בין זיווג לקריעה, ולא בין זיווג לחיבור כלשהו שקשה לקיימו).

ראוי להוסיף, שדיאלקטיקה דומה עומדת ביסוד עניינים תאולוגיים מגוונים, ולא רק בהקשר של ברית נישואין; היא תואמת גם את המתח המצוי בסוגיה התאולוגית בתחום ידיעה ובחירה – בחינת "הכל צפוי – והרשות נתונה"¹⁰, המוכר לנו מתחומי ההגות התורנית¹¹.

ד. הפסוקים, שמתקשרים לסיפור המדרשי ולנוסחים של ביאליק

1. מדרש תנחומא (באבער) מסתיים בברכתו של שלמה המלך, שאומר "ברוך המקום שנותן (אשה) לאיש", ולאחר מכן נוסף פסוק מספר תהילים "מושיב יחידים ביתה, (=אנשים בודדים, חסרי בית) מוציא אסירים בכושרות" (ס"ח, ז), שפירושו: הקב"ה מקבץ אנשים יחידים ומביא אותם לביתם – כדי שיינשאו ויקימו בית, ואפילו משחרר אסירים – כדי שיפגשו את בני זוגם, או מביא אותם אסירים כדי למקום כשר, נוח כדי להתחתן.

המילה "כושרות" נדרשת גם בדרך ניגודית: "בכושרות – בכי ושירה", מי שרוצה – אומר שירה, ומי שאינו רוצה – בוכה (בראשית רבא ס"ח, ד, לפי דפוס וילנא).

9. על-פי הנאמר בסוטה ב' ע"א ובסנהדרין כ"ב ע"א. לפי הגמרא שם, הדברים אמורים דווקא בזיווג שני. ועיין שם במפרשים.

10. דברי ר' עקיבא באבות ג', טו.

11. ואכן, מתח זה עומד בבסיס הקשר של ברית.

הרב סולוביצ'יק מצביע במאמר "קול דודי דופק", (י"ד סולוביצ'יק, קול דודי דופק, מבחר המסה והמאמר, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"א) על מתח דומה, שמצוי בבסיס הקשר שבין עם ישראל ובין אלוקיו:

הוא מצביע על כך שעם ישראל כרת שתי בריתות עקרוניות עם הקב"ה: האחת, ברית גורל שנכתבה עליהם – בחינת "כפה עליהם הר – כגיגית" (שבת פ"ח ע"א), והשנייה, ברית- ייעוד, שנבעה מרצון של עם ישראל, מהתלהבות רוחנית, מדבקות בה' ומנכונות לקיים את הברית- "נעשה ונשמע" (שמות כ"ד, ז).

לדעת הרב סולוביצ'יק, שני סוגי הבריתות המנוגדות הללו והיחד שלהן הוא עיקר הברית, שנכרתה בין הקב"ה ועם ישראל. ואכן, גם ברית הנישואין, כפי שעולה בבירור מסיפורנו ומסיפורים מדרשיים נוספים, אנלוגית לברית זו, וגם בה מצוי מתח דיאלקטי בין גורל ובין בחירה מרצון.

ואכן בסיפור המדרשי התקיימה האופציה של "אמירת שירה" בהקשר מימוש הגורל, והוא התממש ברוח טובה. זו סיבה נוספת, כאמור, לשמחתו הגדולה של המלך שלמה.

הפסוק "מושיב יחידים ביתה", מתקשר על-ידי הגמרא במסכת סוטה למדרש נוסף, שעוסק בנישואין, או, למעשה, בנישואין שמוכתבים מראש, שמציין ש"ארבעים יום קודם לבריאת האדם – יוצאת בת-קול ומכריזה: בת פלוני – לפלוני"¹².

כמו-כן, ניתן גם לראות את המדרש על בתו של שלמה המלך – כהדגמה וכמקרה פרטי לעיקרון, שעולה מהמדרש על המטרונה ורבי יהושע בר חלפתא, שמסקנתו: "קשה זיווגם כקריעת ים סוף"¹³.

ואכן, המדרש שלנו מצביע על דרך חתחתים פיזית ורוחנית, שבני זוג צריכים לעבור – כדי למצוא את הזיווג המיועד להם. גם הים משותף לפתגם: "קשה זיווגם – כקריעת ים סוף" ולמדרש שלנו, ואכן, בני הזוג נפגשו דווקא על גג מגדל בודד, שמצוי בלב-ים.

בנוסחים שונים של אגדת שלשה וארבעה, שנשמכים על סיפור זה ומנהלים עמו שיח, מתפלמס ביאליק בסמוי בין היתר עם הפסוק, שהמדרש נקשר אליו, משמיט אותו ומציע קשר לפסוקים אחרים. בסיפוריו הוא מעצב גם תגובה שונה לחלוטין של המלך בגלל העובדה, שמה שראה במזלות – אכן התממש, ושם בפיו את המשפט: "עתה ידעת, שאין חכמה, ואין תבונה, ואין עצה – לנגד ה'", וכן: "מה' יצא הדבר" (בר' כ"ד, נ'), והוא מסיים את סיפוריו בפסוק ממשלי: "שלושה המה נפלאו ממני, וארבעה – לא ידעתים: דרך אניה בלב ים, דרך הנשר בשמים, דרך נחש עלי צור ודרך גבר בעלמה (משלי ל' יח-יט)".

לפי נוסח זה, דברי המלך משנים לחלוטין את מגמת הסיפור המדרשי. ואכן, נראה לי שמשום שביאליק מצא לנכון לציין במפורש בסיפוריו את הסיבה לבניית המגדל – רצונו להפר עצת שמיים: "וירע למלך מאוד, ויבקש תחבולה להפר עצת השמים, ויאמר בלבו:

12. ע' הערה 9.

13. על-פי ויקרא רבה ח', א (מהדורת מרכזי מרגליות, ירושלים, תשל"ב, כרך א', עמ' קס"ז).
 דורש "בכושרות" – כנוטריקון שתי מילים בדמיון רב בכתוב לאותיות המילה "בכושרות"; מהו "בכושרות"? **בכו שירות**: אילו בוכין, ואילו משוררים.
 מדרש פסיקתא דרב כהנא כי תשא ד' (מהדורת דוב מנדלבוים ניו יורק תשמ"ז א' עמ' 19) דורש "בכושרות" כנוטריקון שתי מילים בדמיון פחות מהמדרש הקודם:
 מהו בכושרות? **בבכי ושירות**: דבעי (=מי שרוצה) – אומר שירה, ודלא בעי (=מי שאינו רוצה) – בכי (=בוכה).
 וכיו"ב – בתנחומא הרגיל כי תשא ה' ובבראשית רבה ס"ח, ד, המצוטט בראש פסקה ד' במאמרנו.

אצפינה- נא את הנערה עמי, עד יבוא המועד, אשר ראיתי בכוכבים, ועברה הגזירה. ויִתֵּר לוֹ אי בודד בתוך הים...¹⁴.

קשה לו העובדה, שמצינת בסוף הסיפור המדרשי, שהמלך "שמח שמחה גדולה", ולכן הוא השמיט אותה כמעט מכל הנוסחים של "אגדת שלושה וארבעה". לפיכך מגרסה סיפורית – לגרסה סיפורית מאוחרת יותר הוא הרחיק והשמיט גם את דברי שלמה המלך: "ברוך הנותן (אישה) לאיש", ושם אותו בפי הזקנים.

לשיטתו, היה ראוי לסיים את הסיפור בציון העובדה, שאין לברוח מן הגורל, ולכן סיפורי מסתיימים בדברי-המלך: "אין חכמה, ואין תבונה, ואין עצה – לנגד ה'".

לעומת זאת, הסיפור המדרשי, שאיננו מציין במפורש את הסיבות, שבגינן נבנה המגדל בלב הים, אלא רומז לתכלית בניית המגדל – יכול היה להרשות לעצמו לציין, ששלמה המלך שמח שמחה גדולה וברך את הברכה האמורה. ואכן, הסיומים של שני הנוסחים של ביאליק שונים באופיים ובמגמתם מסיום הסיפור המדרשי¹⁵.

2. שלושה אלה נפלאו ממני, וארבעה לא ידעתים...

במכתבו לד"ר יעקב נאכט (אפריל 1933)¹⁶ מציין ביאליק, שלדעתו אגדה זו צמחה בעיקר בעקבות פסוק מספר משלי: "שלושה אלה נפלאו ממני, וארבעה – לא ידעתים; דרך הנשר בשמים, דרך נחש עֲלֵי צוּר, דרך אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה", (משלי ל', יח-יט). פסוק זה ניתן גם ככותרת לסיפורו: "אגדת שלושה וארבעה".

14 . שמיר זיוה, (ע' הערה 1), עמ' 151.

15 . ראוי לציין, שסיומי הסיפורים של ביאליק שונים גם ביניהם:

בנוסח אחד מסופר, שכאשר ראה שלמה המלך, שהבחור הוא זה שראה במזלות, הוא אמר: "ברוך אלוהים הנותן אישה לאיש, עתה ידעתי, כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה – לנגד ה'" (אגדת שלושה וארבעה, נוסח ראשון בגרסה הבלתי מצונזרת).

בגרסה אחרת מסופר, שכאשר שלמה המלך ראה, שבתו אכן נישאה למי שהגורל יעד לה, הוא אמר "עתה ידעתי, כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'", והזקנים נשאו כפיהם והם אלה שבירכו: "ברוך הנותן (אישה) לאיש".

שני הנוסחים הללו – כמו נוסחים נוספים של אגדת שלושה וארבעה – מסתיימים בפסוק האמור ממשלי ("שלושה המה נפלאו ממני...").

16 שקד גרשון, **ביאליק, יצירתו לסוגיה בראי הביקורת**, אנתולוגיה בעריכת גרשון שקד, מוסד ביאליק ירושלים, תשל"ד, עמ' 369.

אם נתבונן בקשר, שביאליק מציע בין הפסוק הנ"ל לסיפור המדרשי וליצירותיו האמורות, נראה, שמצויים רכיבים משותפים לפסוק מספר משלי:

דרך הנשר בשמים – מתאימה לעוף הגדול, שמביא את נבלת השור לראש המגדל.

דרך אניה בלב ים – מתאימה לאנייה, שהמלך שלמה מפליג בה בדרכו למגדל, לאחר שהסריסים הזעיקוהו.

דרך גבר בעלמה – אכן מתקיימת בסיפור המדרשי; זהו נושאו של המדרש ועיקרו. אנו עדים במדרש לפגישה בין בני הזוג ולקשר האהבה שנרקם ביניהם ולנישואין שלהם.

בנוסף, יש לציין, ששלמה המלך, שעליו מסופר בסיפור שלנו, הוא אותו שלמה המלך, החכם מכל אדם, שהפסוק: "שלשה אלה נפלאו ממני, וארבעה לא ידעתים..." מיוחס אליו.

עד כאן דברי ביאליק.

מה לגבי נחש עלי צור, שמופיע בפסוק במשלי?

לכאורה, חסר לנו הנחש במדרש.

כבר ראינו, שבמדרש יש רובד גלוי ורובד סמוי, ואכן הנחש מופיע במדרש באופן סמוי – הנחש הוא סמל פאלי, סמל מיני וסמל לפיתוי בין גבר ואישה, במשמעות זו הוא מתפקד בסמוי במדרש שלנו.

הנחש מצוי בעקיפין בסיפור גם באופן נוסף:

הנחש נתפס בזיכרון הקולקטיבי בהקשר החטא הקדמון, לאכילה מעץ הדעת טוב ורע. ואכן עניין הדעת נקשר לסיפור גם בכך שמסופר בו על שלמה המלך, החכם מכל אדם, בעל דעה רחבה, שידע את שפת בעלי החיים וידע לחזות במזלות את גורל בתו.

גם בסוף מופיע עניין הדעת: שלמה המלך נוכח לדעת, שהבחור שהגיע למגדל הוא אותו בחור, שהיה מיועד לבתו, ואותו אחד שראה במזלות.

על-פי המדרש, שמחתו הייתה גדולה, משום שנוכח לדעת, שאכן הגורל זימן את הפגישה בין בתו לבן זוגה המיועד, ושבתו חפצה בבחור ושמחה בנישואיה.

לפי נוסחים שונים של ביאליק, מושם דגש ברעיון, שאין לברוח מהגורל.

קשר נוסף בין הנחש וסיפורנו, מתבטא בעובדה, ששלמה המלך מתבונן במזלות – כדי לדעת למי תינשא בתו. פעולה זו הנה מעין פעולת ניחוש:

הנחש והניחוש נגזרו מאותו שורש: נח"ש;

הנחש, הלחש והניחוש כרוכים יחדיו: לגבי הנחש נאמר: "לעולם אין הנחש נושך אלא אם כן נלחש לו מלעיל..." (קה"ר י', יד).

בכך מתחזק הקשר בין הסיפור והפסוק האמור:

למעשה, עולה מכך התובנה, שלמרות העובדה, ששלמה המלך ידע להסתכל בכוכבים ולנחש את הגורל וידע מראש, מי הבחור שמיועד לבתו – נעלם ממנו, כיצד יתממש הקשר בין בני הזוג.

לפי ביאליק, נראה, שהדרך, שמתרחשים בה האירועים החשובים בחייו של האדם, היא מוקד העניין ומוקד הבעיה, ששלמה המלך מתחבט בה בפסוק ממשלי, והיא, שנפלאה ממנו. השאלה החשובה, לדעתו, היא, למעשה, כיצד יתנהלו האירועים, גם אם הם צפויים וידועים מראש. לכן הוא משתמש בפסוק, שחוזר ומדגיש את המילה "דרך" ארבע פעמים. ביאליק מדגיש, כאמור, את הניסיון למנוע את הגזירה, את העובדה, שלא ניתן למונעה, ואת השאלה, כיצד יפגיש הקדוש ברוך הוא בני זוג, שמיועדים זה לזה.

ביאליק מדגיש את השאלה, באיזו דרך יפגיש הגורל את בני הזוג, ואילו הסיפור במדרש תנחומא מדגיש, לדעתו, את הפליאה ואת ההתפעמות מהשילוב של המפגש הגורלי בין גורל, שנכפה על אדם להינשא לאדם מסוים, ובין בחירת בן הזוג מתוך רצון ואהבה, כלומר הסיפור המדרשי עוסק בשילוב אלמנטים מנוגדים אלה.

על-פי הסיפור המדרשי ונוסחיו של ביאליק, אפילו חכם כשלמה המלך, שידע את הצפוי לו בעתיד, מופתע מדרך הנהגת העולם, מהדרך, שמתגלגלים בה הדברים, ומהדרך, שהם מתממשים בה.

על-פי המדרש, האדם מופתע ומתפעם בעיקר מהשילוב של גורל כפוי עם בחירה חופשית מרצון ומאהבה.

ה. סיכום

נמצאנו למדים, שהציר המרכזי, העובר בין השאלות שהוצגו, הוא הציר של היחס בין הגורל ובין הבחירה מרצון.

ייתכן, שמתוך גישה, שיש בה התרסה מסוימת כלפי שמים ואי נחת מהעובדה, שהגורל נגזר מראש (על משקל שאלתו: "שמייים, בקשו רחמים עלי! אם יש בכס אל ולא בכס נתיב –

ואני לא מצאתיו – ... "על השחיטה"¹⁷) – מדגיש ביאליק יותר את הניגוד בין הגורל לבחירה, ועל כן אינו מוצא דרך להתפייסות ולהבעת שמחה על מימוש הגורל; הוא מתייחס אליו כאל גזרה, שלא ניתן לברוח ממנה.

לעומת זאת, המדרש (על-פי גישתי), מצביע על דרך מפויסת יותר של שילוב והתלכדות בין הבחירה והגורל – בחינת "הכל-צפוי, והרשות נתונה".

גם כאשר הדברים נקבעים על-פי גורל מתוך פרספקטיבה אלוהית, יכולים הם להתממש בדרך של בחירה ורצון מתוך פרספקטיבה אנושית, ויכולים לעורר התפעלות ושמחה אצל האדם בגלל ההכרה בעובדה, שהגורל והגזירה מתממשים באופן מקביל וחופף – בדרך של בחירה ואהבה.

השמחה יכולה להיות כפולה, הן משום שהגורל מתממש בדרך משמחת והן מעצם ההתמזגות וההרמוניה, שנוצרת בין פרספקטיבה של גורל אלוהי – מצד אחד, ובין פרספקטיבה של בחירה אנושית, מצד שני.

17 . ביאליק ח"נ (תשכ"ה), כל כתבי ח.נ. ביאליק. דביר, תל-אביב, עמ' מ"א.